

Милија Сјанишић

ОСЛОБОДИЛАЧКИ ИЛИ ГРАЂАНСКИ РАТ

Материјални и духовни живот људи, народа и држава непрекидно се преображава и мијења. Због тога је и историографија одувijek била чедо свог времена. Историји њеног развитка познато је да је на историјским прекретницама било више покушаја радикалног мијењања ранијих исказа о прошлости, али их историјска наука није прихватила.

Ревизија и прекрајање историје нијесу југословенски изум. Новија историја Европе забиљежила је више таквих појава, почев од енглеске грађанске револуције средином 17. вијека, па до данашњег времена. Кад су историјски поражене снаге поново ступале на друштвену сцену, увијек су, у циљу реваншизма, на разне начине настојале да порекну и потру побједу и дјело снага које су их у прошлости поразиле.

Последњих година у СРЈ, у оквиру новонасталих глобалних свјетских збивања, нагло је бујало кривотворење и пристрасно тумачење збивања другог свјетског рата на југословенском простору. Фалсификоване су чињенице и ширене неистине о НОР-у. Циљ је да се унизи и негира његова улога и допринос побједи над фашизмом, рехабилитују снаге које су, као сарадници окупатора, историјски поражене. Главни напор тог подухвата усмјерен је на измјену гледишта и оцјена о карактеру НОР-а, да се порекне његова ослободилачка и антифашистичка суштина и да се стручној и широкој јавности наметне став да је то био грађански рат. Тиме би се дисквалификовали и НОР и генерације које су га водиле са комунистима на челу.

Данашњи идеолошки и политички плурализам у нашем друштву неизбјежно рађа разлике и несугласице у сагледавању и оцјењивању наше најновије прошлости. И један број историчара, напустивши своја ранија

гледништа, стао је на становиште да је НОР био грађански рат. Очевидно, јавља се потреба да се о том суштинском питању вредновања рата у стручној јавности води толерантан дијалог. Поставља се питање: да ли постоји поуздан теоријско-методолошки приступ, и објективни критеријум помоћу којег се може на научан начин одредити карактер НОР-а? Да ли је то био ослободилачки или грађански рат? Овај наш напис је покушај доприноса разјашњењу тог питања.

Сложеност НОР-а и дилеме

У односу на "класичне" ратове и на покрете отпора у окупираној Европи 1941-1945 године, НОР је посебна и изузетно сложена појава. Специфичан је и његов настанак и његов ток. У њему су видно изукрштане националноослободилачка и револуционарна компонента и испреплијетани идеолошко-политички и војни чиниоци. Сукобљени субјекти на југословенској сцени били су бројни.

Резултати и посљедице априлског рата 1941. године са друштвено-економским, националним и политичким проблемима и супротностима које су цијело вријеме разједали Краљевину Југославију, били су главни узрочници сложености НОР-а. Оружане снаге Њемачке, Италије и Мађарске са преко 800.000 војника - дјествујући са кружне стратегијске основице - успјеле су да за 11 дана нанесу катастрофални пораз Краљевини Југославији. Југословенска војска је разбијена и присиљена да безусловно капитулира. Око 375.000 њених војника је заробљено, а око 200.000 одведено у Њемачку и Италију.¹ Краљ, Влада и неколико истакнутих политичара избјегли су у паничном страху из земље 14. и 15. априла са никшићког аеродрома не помишљајући да наставе борбу против фашистичких агресора. Прешавши 8. јуна из Јерусалима у Лондон, постали су заточеници политике британске Владе. Од цијелокупне војске избјегло је из земље свега 1.072 војна лица, претежно ваздухопловци и морнари.² Избјегла је, дакле, безначајна војна снага.

Априлски рат открио је трулеж југословенске државе, њеног друштвено-економског и политичког система, у којем је село било пауперизовано, а радништво безобзирно експлоатисано. Истовремено, показао је не само неспособност државног врха да организује одбрану земље већ и да је у политичким и војним врховима владао дефетизам.

¹ Велимир Терзић: Слом Краљевине Југославије 1941, друго издање, Љубљана - Београд - Титоград, 1984. стр. 604. и 605.

² Јозо Томашевић: Четници у другом свјетском рату 1941-1945. Загреб, 1979, стр. 251.

Разбијање и комадање Југославије изведено је по Хитлеровој замисли да затре српски народ, јер га је сматрао историјским непријатељем Нијемаца. Њемачка је под својом контролом задржала највећи дио земље, првенствено Србију, у којој је, да би је казнила, завела свој режим Војне управе. Италија је добила пространу окупациону зону и анкетирала је Љубљанску покрајину, Далмацију и Боку Которску. Бугарска је присвојила највећи дио Македоније, као и врањски и пиротски округ. Мађарска је добила Бачку, Барању, Међумурје и Прекомурје. Косово и Метохија, као и дијелови Црне Горе и Македоније, ушли су у састав "Велике Албаније".

Ради очувања својих интереса и обезбјеђења окупационог система, окупатори су уочи устанка /срединам 1941. године/ располагали бројним оружаним снагама:

Њемачка је имала 4 посадне дивизије и бројне јединице нижег ранга са око 81.000 војника, а поред тога и око 60.000 припадника полувојних организација њемачког становништва.

Италија је имала 12 дивизија са око 180.000 људи /ускоро 20/, много више него што их је имала на фронту у Африци или на Источном фронту.

Бугарска је располагала са 3 дивизије и неколико бригада, укупно око 55.000 војника.

Мађарска је имала 5 бригада и више самосталних јединица са око 20.000 војника.

НДХ је у својим оружаним снагама /устахе и домобрани/ имала 84.000 војника и око 30.000 "дивљих устаха".

Квислиншке трупе у Србији имале су тада око 5.000 људи /нарасле су на 20.000/.

Укупно око 500.000 људи.³ Но, све ове снаге нијесу биле довољне да спријече оружани устанак на југословенском простору.

У спровођењу политике распарчавања Југославије и у обезбјеђењу окупационог система видну улогу су имали квислинзи.⁴ Политичке снаге фашистичког и прогерманског смјера одмах су се ставиле у отворену службу окупатору. Из његових редова и из редова њихових присталица

³ Исто, Велимир Терзић.

⁴ Историографија, као и политичка и војна теорија, истовјетно дефинишу "квислинге" у другом свјетском рату. То су оне друштвене снаге које отворено и организовано ступају у службу окупатору, дјелујући као саставни дио окупационог система.

формирано је 12 врста оружаних формација. Нигдје у Европи није било толико квислинга.

Највећа квислиншка творевина била је НДХ, која је обухватала око 40 одсто територије и становништва предратне Југославије. Срба је у њој било 1.900.000. Она је била главно упориште Њемачке на југословенском ратишту. У њој је, под окриљем окупатора, клерофашистичка усташка организација завела најмрачнију страховладу с геноцидом над српским народом. Чим су дошли на власт, масовним покољем Срба почели су братоубилачку борбу која је водила међусобном истребљењу.

Априлски слом државе имао је за посљедицу распад старих друштвених и политичких снага. У постаприлским данима и у вријеме дизања устанка наступила је смјена водећих политичких снага у земљи, и то мимо и против воље предратних владајућих структура. На сцену су ступале нове друштвене снаге, са КПЈ на челу, које су се у годинама непосредно пред рат, као и у судбоносним догађајима 27. марта и у априлском рату исказале и потврдиле као најодлучнија антифашистичка групација у земљи-политички динамична и чврсто организована. Послије распада Југославије, КПЈ се није поцијепала на самосталне националне партије, већ је остала као једина општејугословенска политичка снага која се могла латити подухвата да организује народни отпор окупатору. Нове снаге биле су непомирљиве према старом поретку и тежиле су револуционарном преображају друштва.

Ситуација на југословенској сцени нарочито се компликовала појавом четничког покрета Драгољуба Драже Михаиловића. Тај покрет су избјегличка влада и краљ прихватили као "Југословенску војску у отаџбини".⁵ Новембра 1941. четници су кренули у рат за уништење партизанског покрета, у сарадњи са окупатором и квислинзима /о томе ће бити говора у посебном одјељку/.

Веома су били сложени и међународни услови у којима се НОР развијао. За вријеме његовог трајања на тлу Југославије /и Балкана/ укрштали су се и сукобљавали интереси и политике Велике Британије и Совјетског Савеза. Британци су од почетка постали заштитници четничког покрета. Совјети су подржавали партизански покрет, из године у годину све снажније. Противрјечности, сучељавања и сукоби њихових политика имали су снажан и трајан утицај на југословенска ратна збивања.

⁵ Јануара 1942. Дража је именован за министра војног у избјегличкој влади и за шест мјесеци добио је три генералска чина.

У цјелини, априлска катастрофа и постаприлски токови изазвали су у окупираној Југославији велике друштвене потресе и кошмар, испољавајући се као дубока национална, друштвена и морална криза. Историја је поставила на дневни ред разрјешење те кризе. Земља се нашла на историјској раскрсници.

Проницање у дубину проломних историјских догађаја, њихова обрада и објективно тумачење, одувјек су били "тврђ орах" за историјску науку. Са тим проблемом сусрела се и историографија НОР-а. Да би расплела замршено клупко друштвених односа и разноврсних противрјечности на југословенском простору, да би обрадила и протумачила узроке и посљедице сложеног феномена-потребно је било да примјењује поуздану методологију, са јасним теоријским приступом.

Историчар Веселин Ђуретић у књизи "Савезници и југословенска ратна драма" понудио је научној и стручној јавности "кључ" /методску окосницу/ за разумијевање замршене југословенске стварности 1941-1945. године. Тај кључ је, по њему, начело борбености. Наиме, он сматра да су и партизански и четнички покрет били антифашистички и да је побиједио онај који је био борбенији према окупатору. Начело борбености, свакако, значајан је чинилац у рату, али помоћу њега није могућно објаснити како су се и због чега груписале друштвене снаге под окупацијом. Да би се то разјаснило, мора се поћи од природе и карактера окупације.

Да би обезбједио своје војне, политичке и економске интересе, окупатор успоставља окупациони систем којим обезбјеђује потпуну доминацију и контролу у свим областима живота, а који може бити строжи или блажи. Он располаже респективном војном силом кој принуђава народ на покорност. Истовремено, политичким, привредним и пропагандним мјерама настоји да задобије лојалност и подршку што већег броја становништва. У окупираној земљи настаје, дакле, нова и квалитетно друкчија стварност. Мијењају се дотадашњи односи у друштву, па став према окупатору постаје основни друштвени однос, премда се испољавају и остаци пређашњих односа. Све друштвене групације /и појединци/ морају се одредити према окупатору. На једној страни су они који помажу окупатора /квислинзи и колаборационисти/, а на другој они који су вољни да му на разне начине пружају отпор /знатан број грађана покушава да стоји по страни/. Тако је било и у окупираној Југославији.

Све ове чињенице и разлози указују на то да је поуздан онај методолошки приступ и поступак који у разјашњењу замршене југословенске збиље 1941-1945. године непрекидно има у фокусу однос према окупатору. Тада се са сигурношћу и прецизно могу утврдити мјесто, карактер и улога свих учесника у ратној драми.

Однос према окупатору дубоко засијеца и у карактер НОР-а. Историографија је поклонила знатну пажњу том питању. То је и разумљиво кад се има у виду да карактер рата садржи и исказује његову друштвену и војну суштину, као и његове циљеве.

Окупатор је оружана дјејства у Југославији третирао као грађански рат, покушавајући да прикрије право стање ствари у својој окупационој зони и да оправда своје мјере пацификације. Четници су непрекидно тврдили да је то био грађански рат и да су га наметнули комунисти, правдајући тиме своју сарадњу са окупатором. У послеријатној емигрантској литератури, све до данашњег дана, заступано је исто гледиште. И поједини официри из мисија западних савезника при четничким штабовима у својим написима бране ову тезу.

На основу обимне изворне грађе сукобљених страна, а полазећи од политичке и војне стратегије НОБ-а, већина југословенских историчара усвојила је гледиште да је НОР био ослободилачки антифашистички рат са елементима грађанског рата. Оваквом одредницом исказана је природа, самосвојност и идентитет НОР-а. У таквој квалификацији и дефиницији садржано је сазнање и увјерење да је националноослободилачка /антиокупаторска/компонента рата била главна,а уз њу је била присутна и класно-револуциоарна компонента која се највише испољила у међусобној борби НОР-а и четничког покрета /револуционарних и контрареволуционарних снага/.Један од најупорнијих заговорника ове тезе био је историчар Бранко Петрановић.Он је објавио највише радова о НОР-у и у својим радовима истицао улогу и значај тог рата као антифашистичког,тврдећи,на примјер,да је "борба Народноослободилачке војске Југославије била најсветлији политичко-морални примјер борбе против фашизма".⁶ Међутим, у годинама непосредно пред своју смрт /1994/ мијења гледиште о карактеру НОР-а. То је видно из његове књиге /Србија у II светском рату/1939-1945/Београд 1992 /. У њој је грађанском рату дато истакнуто мјесто,постављајући ослободилачку компоненту. Констатујући да је оружани сукоб четника и партизана довео до грађанског рата, и да је као такав од новембра 1941. био главна карактеристика збивања на југословенском ратишту. Навео је да је НОР био "грађански рат под окупацијом".

Тако се појавила нова варијанта гледишта да је НОР грађански рат. Истина,аутор не прихвата тезу да је то био класични/"чисти"/грађански рат,већ да је то грађански рат под окупацијом. Дакле,у суштинском смислу

⁶ Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918-1978, књига II, Београд, 1988, стр.438.

обје варијанте су истовјетне јер и једна и друга тврде да је то био грађански рат.

Свјестан чињенице да је читалачка јавност добро упозната са његовим пређашњим ставом о карактеру НОР-а, аутор књиге је покушао да на неки начин помири своје најновије мишљење о том питању са оним што је написао у прошлости. Из сљедећег његовог текста види се начин тог покушаја и поступка:

"Ако се историја 1941-1945. посматра у оквиру модела револуције-контрареволуција, онда се може говорити о грађанском рату као сталној појави од новембра 1941" (стр.282).

"...Ако бисмо рат 1941-1945, пак, посматрали кроз призму усвојеног назива (истакао М.С.) народноослободилачка борба, онда бисмо могли да говоримо о доминацији народноослободилачке компоненте са елементима грађанског рата, који су повремено пробијали у виду радикални класних аберација 1941. 1942. 1943. 1944-1945" (стр,283).

Посматрано са теорисјко-методолошког становништва паралелна употреба два различита модела (оба погодбена!) - без детаљног аналитичког сучељавања "за" и "против" - нефункционалан је и неоправдан. Таквим поступком добијене су двије варијанте одговора. Једна је да је НОР грађански рат, а друга да је ослободилачки . Све то уноси нејасноће и недоумице у срж проблема о коме се расправља, јер је добро знано да рат у окупираној земљи не може истровемено бити грађански и ослободилачки /антиокупаторски/. Овакав методолшки поступак је логички недосједан и непродуктиван, па није пружио могућност да се изведе истинита и прецизна одредница о карактеру рата.

У другом моделу, пак, карактеристично је да аутор кореспондира са "усвојеним називом", умјесто да му је стварност мериторни показатељ и свједок. Једно је "усвојен назив", а друго је објективна (постојећа) ратна пракса. Објективна стварност је ризница чињеница, које предодређују и исказују карактер рата. Ако се више поштује чињенично стање, мања је опасност да се доносе нетачни судови.

Аутор уноси нејасноће у ово питање и тиме што противрјечи себи. Док на једној страни тумачи да је НОР био грађански рат, у закључном тексту књиге износи свој суд да су "комунисти нашли снаге да воде рат на два фронта:против окупатора и против четника од јесени 1941,као његових сарадника"/стр.750/.Ако је то тако,како се може тврдити да је то био гранђански рат.

У цјелини,у књизи о којој је ријеч аутор није понудио читаоцу чињенице и аргументе који би убједљиво подржали његову тврдњу о

"грађанском рату под окупацијом", па је стога остала неувјерљива. Поставља се питање: који је то поуздан теоријско-методолошки модел и који је то објективни критеријум помоћу кога се на научан начин може утврдити карактер НОР-а? По нашем мишљењу, то су циљ рата и пракса остварења циља.

Рајни циљеви НОП-а

КПЈ је имала снаге и храбрости да се сучели са изазовом пред којим се нашла судбоносна 1941. године и да се, као значајан политички и војни субјект, ухвати у коштац са подухватом организовања народног отпора против окупатора. Своју политичку вољу да води одлучну борбу против фашистичких агресора јасно је исказала у прогласу Централног комитета од 15. априла 1941. у којем се истицало "да ће комунисти и радничка класа Југославије бити у првим редовима народне борбе против освајача" и да ће у тој борби истрајати "до коначне побједе". На Земаљском партијском савјетовању у Загребу, почетком маја 1941. године/ констатовано је да у земљи постоје услови за вођење борбе против окупатора и за друштвени преображај и одлучено да се образују политичке припреме за оружану борбу и да одмах почне формирање оружаних одреда за борбу против окупатора. У прогласу од 22. јуна ЦК је ставио КПЈ и СКОЈ у мобилно стање и позвао комунисте да поведу масе "у борбу против фашистичких глачитеља наших народа".

Пред ослободилачким покретом стајале су у том часу двије алтернативе: организовати отпор народа против окупатора, с тежиштем на политичкој борби, диверзијама и ситним оружаним акцијама/отпор ниског интензитета/, повести рат против окупатора и његових слуга ради ослобођења земље.

Руководство КПЈ /НОП-а/ без колебања се определијелило за другу /радикалну/ алтернативу, премда је било очигледно да је њено остварење много теже и ризичније.⁷ Три су групе стратегијских чинилаца пресудно утицале на избор ове варијанте: међународни услови, намјере и циљеви окупатора и могућности сопствених борбених потенцијала.

У другом свјетском рату свијет се сврстао у два табора: фашистичке државе су се здружиле и кренуле у поход да освоје свијет, прогресивно човјечанство се супроставило фашистичком мраку и најезди здружујући своје снаге у Антифашистичкој коалицији /АФК/. Глобална стратегија

⁷ Ако подухват не би успио, КПЈ и снаге које су је слиједиле били би сатрвени.

АФК била је да се свим расположивим потенцијалима скрши моћ агресивних фашистичких сила и да се онемогуће да загосподаре свијетом. Између зараћених страна почела је борба на живот и смрт. Рат је за браниоце био ослободилачки и антифашистички. Такав његов карактер давао је печат ратним збивањима. Од снага отпора у окупираним земљама очекивало се да ће допринијети побједи над фашизмом. То је био њихов главни задатак. Уколико је отпор био снажнији, утолико је његов антифашистички карактер био израженији.

Руководећа снага НОП-а схватила је да је ријеч о новој историјској ситуацији и да је други свјетски рат значајна прекретница. Вјеровала је у снагу и побједу АФК и сврстала је ослободилачки покрет у њене редове. Оцијенила је да су међународни услови повољни за вођење НОР-а. Ступањем СССР-а у рат НОП је добио свог главног савезника и јемца да међународне реакционарне снаге југословенским народима неће преузети плодове ослободилачке борбе. Све је утицало на ријешеност борбеног језгра НОП-а да на дјелу максимално допринесе побједи АФК-е, не чекајући да им други поклоне слободу, спремни на жртве у народној борби.

Видно је, антифашистички карактер другог свјетског рата преодређивао је карактер НОР-а.

Фашистички окупатори су од првог дана исказали своје намјере и циљеве. Суровошћу окупационог система угрожен је опстанак народа Југославије. Почело је истребљење и уништавање Срба и расељавање Словенаца. Македонцима је запријетила опасност да буду асимилирани. Таква опасност је запријетила и Хрватима у приобалном појасу, а остали су требали да гину на Источном фронту. Црногорце је фашистичка Италија покушала одвојити од Србије и од словенске матице Русије, а у Боки је почела асимиликаја становништва. Сви су се нашли пред опасношћу да буду упрегнути у Фашистичка кола војна или привредна. Пружање отпора окупаторским циљевима и плановима била је њихова историјска потреба и нужност. Спречавање окупаторских намјера није се могло остварити политичким тактизирањем и ситним борбеним акцијама. На силу се морало одговорити снажним и ефикасним оружаним отпорима.⁸

Почетно полазиште у процјени сопствених борбених могућности био је филозошко-политички став да су и мали народи кадри да побиједу освајача ако су вољни да воде одлучну борбу за своју слободу. У постаприлским данима испољавали су се знаци да у народу постоји жеља за пружањем отпора окупатору. Устаничко борбено језгро било је спремно за

⁸ Главна заслуга за дизајн масовног устанка у окупираној Југославији 1941. години припада историјска је истина, Јосипу Броз у Титу.

борбу. У његовим су редовима владали: чврсто увјерење у побједу, борбени полет и спремност за жртвовање. Руководство је са сигурношћу могло рачунати да ће устаничко језгро одлучно и дисциплиновано извршавати добијене задатке и да ће његово иницијално дјејство покренути у борби знатан дио народа. У народу су почивали моћни слободарски, војни и материјални потенцијали. Политичким радом и војним акцијама требало је ту снагу пробудити и обновити, ангажовати је у разноврсним облицима отпора и постепено је јачати.

Чврстина увјерења у моћ борбених потенцијала народа исказана је и наглашена у Прогласу Централног комитета КРЈ од 25. јула 1941. године:

НАРОДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Знајте да ваше ослобођење може и мора бити извојевано вашим сопственим снагама.⁹ Овакво стратешко одређење имало је далекосежан значај за јачање борбене снаге народа и за исход НОР-а.

На одређивању за радикалну варијанту обрачуна са окупатором и његовим слугама утицала је слободарска и бунтовничка традиција југословенских народа- првенствено српског и црногорског, који су много пута у прошлости ослободилачку борбу водили под геслом да "слобода нема цијену".

На темељу глобалне процјене војнополитичке ситуације, полазећи од обавеза према сопственом народу, а имајући у виду позив Коминтерне да се крене у оружану борбу против фашистичких освајача -руководствоКПЈ одредило је циљ НОР-а: борба против окупатора, и то до његовог коначног слома и уништења. Непосредно по доношењу одлуке о дизању устанка, Централни комитет је у Прогласу од 12. јула 1941. позвао грађане Југославије у борбу: "Сада је време,сада је куцнуо час да се дигнете сви у бој против окупатора и домаћих услуга". А у Прогласу од 25. јула речено је:

"...Народи Југославије треба да се уједине, без обзира на политичка и вјерска увјерења, и да јединственом борбом протјерају омрзнуте окупаторе из своје земље. У име слободе и националне независности Комунистичка партија Југославије позива све родољубиве народне елементе да се уједине у борби против заједничког непријатеља-фашистичког окупатора и домаћих издајника."

Сасвим је природно и логично што је борба против окупатора одређена као неодложан и главни задатак. Фашистички освајачи су

⁹ Зборник НОР, т.1, кв. 2, стр. 23.

угрозили животне интересе југословенских народа. Ако би они побиједили у другом свјетском рату, народи Југославије би изгубили слободу и право на сопствени развитак за дуги историјски период.

У рату што су водиле народне масе, са политичком партијом на челу, која је од свог настанка заступала интересе израбљиваних и потлачених класа и слојева социјални циљеви борбе нијесу могли бити задобијени. Ово тим прије, што је у том дијелу народа било широко распрострањено незадовољство својим социјалним положајем, старим поретком уопште. Народу је требало отворити перспективу да ће борбом против фашистичког окупатора изојевати бољи и праведнији живот. Без такве перспективе није било реално очекивати да ће оружана борба против окупатора бити масовна и истрајна. Стога је руководство устанка - насупрот директиви Коминтерне од 22. јуна 1941. да се борба за социјално ослобођење одлаже до краја рата - већ у својим првим ратним документима истицало "да неће бити повратка на старо". Ширењем и учвршћењем устанка све већа пажња поклањала се стварању и изградњи народноослободилачких одбора, који се на почетку јављају као облик уставне организације "помоћ фронту", да би током рата израсли у органе власти нове државе. Народна власт је требала да осигура суверенитет народне воље у успостављању праведнијег друштвеног поретка. Дужност Народноослободилачке војске је била да обезбједи "да се више не може десити да плодове борбе и жртва наших бораца искоришћава неко други".¹⁰ Спремност народа и бораца да поднесу огромне жртве произилазила је из свијести да ће им борба против окупатора донијети бољи и праведнији живот. На другој страни, њих је требало убиједити да је одлучна борба против окупатора једини пут да извојују такву будућност. На тим концепцијским основама, и тим путем, вођена је борба за извојевање друштвеног преображаја.

Перспектива бољег живота подразумијевала је и праведније уређење Југославије као више националне државне заједнице. Стога је као програмски циљ борбе осмишљен концепт федеративне државе, као најдемократскији облик више националног одруживања, државе засноване на принципима националне равноправности.

Они који су сматрали да је НОР био грађански рат тврдили су да су га комунисти водили због заузимања власти. Примарност социјалних циљева борбе нагласио је и Б. Петрановић у поменутој књизи: "Комунисти су били... снага патриотске вокације и антифашистичког опредељења ван

¹⁰ Из говора врховног команданта Тита 17.10.1942. борцима 2. пролетерске српске бригаде /Зборник НОР, т. II, кв. 6, стр. 237/.

сумње, али је револуционарна димензије најутицајнија компонента која је у суштини одређивала њихово понашање" /стр. 196/. На другом мјесту такав став износи још изричите: "комунисти, као језгро и руководећа снага народноослободилачке борбе имају за примарни циљ освајање власти у условима другог свјетског рата"/стр. 275/.

Није сувишно навести да је аутор ових ставова у својим ранијим радовима тврдио супротно: "наглашавањем народноослободилачке борбе, КПЈ није дозвољавала да се заборави да је основни противник национални завојевач и фашистички окупатор".¹¹

Очигледно је, овако радикална измјена у ставовима улиједила је као посљедица ауторовог /накнадног/ гледиштра НОР био грађански рат. Теза да су социјални циљеви борбе били примарни и доминантни јавља се у функцији главног доказа да тај рат није био превасходно антифашистички и ослободилачки.

Више је чињеница и разлога који оповргавају ово његово најновије /измијењено/ гледиште, а указаћемо само на два најважнија. Прво, главни и неодложен који је 1941. године стајао пред народима Југославије био је да се земља ослободи од окупатор. Тај задатак се могао остварити једино окупљањем народа на најширој ослободилачкој платформи борбе, а не да се води калсни рат. Друго, да је класни интерес и циљ у ондашњој стварности био главни и водећи, да је преовладао над националноослободилачким, тада се не би могла организовати и успјешно водити борба против изразито надмоћнијег окупатора. Тада би борбени потенцијал народа били ограничени, а водеће државе АФК биле би против вођења калсног рата. Ријечју, НОР-а тада не би ни било. Он је извојевао побједу зато што је вођен на широкој антифашистичкој и ослободилачкој платформи. Комунисти нијесу избили на чело државне и друштвене пирамиде Југославије због тога што су се 1941-1945. године "борили за власт" већ зато што су успјешно покренули, организовали и предводили народноослободилачки рат против окупатора, рат из којег је изникао револуционарни покрет маса. КПЈ је, усмјеравајући револуционарне тежње маса, успјела да на рушевинама Краљевине Југославије успостави нови друштвени и државни поредак и да преузме власт у своје руке.

У једном краћем временском раздобљу, међутим, руководство НОР-а је скренуло са свог почетног стратегијског курса. То се догодило послје пораза главнине партизанских снага у Србији крајем 1941. године и трајало је до априла 1942. О узроцима и тумачењу те појаве /"љевичарење/

¹¹ Бранко Петрановић: *Револуција и контрареволуција у Југославији /1941-1945/, књига друга, Београд, 1983, стр. 284.*

објављено је више историографских радова. У склопу нашег написа осврнућемо се само на питање: да ли је тадашњи политички курс класног радикализма измијенио карактер НОР-а?

Четници Драже Михаиловића почетком новембра 1941. у јеку велике њемачко-квиснишке офанзиве на "Ужичку републику", кренули су у борбу за уништење партизанског покрета. Пред руководством НОП-а неочекивано је искрсао крупан проблем: како узвратити на тај четничке изазов? ЦК КПЈ и Врховни штаб су тада одлучили да четнички контрареволуционарне снаге разбијају и онемогуће. Упоредно са тим издата су упутства да се према коловођама и њиховим породицама примјењују драстичне мјере кажњавања, које су у пракси захватили дио грађана без већих кривица. Такав курс и поступци- негативни и са политичког и са моралног становишта- сужавали су ширину почетне платформе НОР-а, угрожавали су његову стабилност и ишли су на руку настојањима окупатора и четника да распансају грађански рат. Политичка и војна искуства партизанског покрета Црне Горе, Херцеговине, Босне и Санджака показала су да провођење тог курса наноси велике штете НОР-у. На основу анализе конкретне ситуације на том дијелу ратишта- а узимајући у обзир приспјеле критике Коминтерне због "љевичарења"-ЦК КПЈ донио је политичку одлуку стратегијског значаја: да се курс класног радикализма одстране. Тито је у априлском броју "Пролетера" /1942. године/ исправљање курса објаснио ријчима: "... Али ми тај грађански рат нећемо. Ми хоћемо борбу против окупатора, ми хоћемо његово протјеривање из наше поробљене земље, ми хоћемо његово уништење. Томе нашем задатку и томе нашем циљу ми усмјеравамо све наше напоре. Али ми уништавамо и све слуге окупатора нераздвојно везана са борбом против његових петоклонашких слугу... Наши херојски борци не смију никад заборавити главног кривца, који држи те народне изроде, који их помаже и наоружава, већ морају упорно водити борбу против окупатора, до његовог протјеривања из наше земље, до његовог коначног уништавања." То је био став и одговор да НОР не прихвата и да неће прихватити вођење грађанског рата, а да квислинге и колоборационисте треба уништавати као слуге окупатора. Исправљење стратешког курса омогућило је да НОР преброди политичку и војну кризу у коју је био запао. Избјегнута је, у ствари, опасност да Југославију захвати грађански рат.

Од тог времена руководства КПЈ превазилази и напушта догматску схему свјетског комунистичког покрета о двије етапе револуције /буржуаско-демократска, па пролетерска/. НОР је од тада текао као јединствен и уравнотежен процес борбе за национално ослобођење и за друштвени преображај без подјела на двије "етапе". Тај стратегијски курс очувао је антифашистички карактер борбе, издржао је пробу времена и

омогућио је да се оствари политички и војни циљ рата: да се истовремено извојује ослобођење земље од окупатора и да се оствари друштвени преображај. Одудара од чињеничног стања тврдња Б. Петрановић у његовој књизи да су грађански рат "снаге НОР-а од усвајања нове британске политике компромиса /срединам 1944. године - М. С. / све више искључивале, бацајући тежиште на ослобођење Југославије"/стр. 281/. ова тврдња је нетачна не само зато што исправљање стратегијског курса временски лоцира много касније, већ и због тога што погрешно назначавачу тумачи прави узрок промјене/о томе смо претходно говорили/.

НОР се, дакле, развијао као јединствен процес ослободилачке и револуционарне борбе. То је, у ствари, био глобални и радикалан пројекат изласка Југославије из дубоке друштвене и државне кризе у коју је запала 1941. године. Двије магистралне компоненте овог рата узајамно су се прижимале и слиле су се у својеврсну симбиозу /синтезу/. Националноослободилачки циљеви и задаци омогућавали су окупљање родољубивих снага земље и уједињавале су њене народе у борби против окупатора. Социјални циљеви борби су давали јачи подстицај, снажнији замаха, већу истрајност и продорност. Ни једна од ове двије компоненте није била у функцији оне друге, као што тврде неки наши историчари, већ су обје удружено и испреплетено крчиле путеве за остварење крајњег ратног циља. Јасноћа циљева борбе је била кохерентна снага и главни усмјеравајући чинилац ратних напора НОП-а.

Свједочење рајине праксе

Пракса свих ратова је стварна подлога и мјерило њихове природе и карактера. Валоризујући резултате борбе, она поуздано исказује и убједљиво свједочи о степену остварења политичке и војне стратегије. Свједочи, прије свега, о томе према којем противнику је било усмјерено тежиште ратних дејстава и какав је био њихов интентитет.

Будући да је циљ НОР-а постављао задатак да народи Југославије извојују ослобођење сопственим снагама, НОП је морао да створи бројну и моћну оружану силу. За остварење тог задатка ангажоване су све његове снаге. Успјешном примјеном офанзивне политичке и војне стратегије, од скоро голоруког народа створена је Народноослободилачка војска, чија се моћ првенствено темељила на духовним и моралним вриједностима личног састава. Већ крајем 1941. године она је имала 80.000 бораца сврстаних у партизанске одреде. Те снаге су тада успјеле да у окупираној земљи створе самостално стратегијско ратиште, без војне помоћи савезника.

Партизански одреди били су војска територијалног типа везани за ужа подручја, и нијесу били довољно чврста војна формација. Таква оружана снага није се могла успјешно супротставити надмоћнијим непријатељским снагама, нити је Врховни штаб могао да концентрише веће снаге на одлучујућем правцу /регији/. Стога је крајем децембра 1941. одлучено да се изврши корјенита реорганизација партизанских снага. Почела се стварати регуларна /оперативна/ армија, чији је задатак била Прва пролетерска бригада. Створен је војностратегијски инструмет који је одлучујуће утицао на даљи ток НОР-а. Број бригада је брзо растао, па их је крајем 1942. године било 28, а крајем 1943. НОВЈ имала је 27 дивизија сврстаних у 9 корпуса. Крајем 1944. године имала је око 60.000 бораца, сврстаних у 15 корпуса, а крајем рата Југословенска армија имала је око 800.000 војника, сврстаних у четири армије. Стварање бројне регуларне армије у окупираној земљи историјски је подвиг КПЈ.

Порастом оружаних снага НОП-а мијењао се и однос снага на југословенском ратишту: 1941. године 9, 2 : 1 у корист непријатеља /окупатора и квислинга/; 1943. г. године 2,4:1; 1944. г. 1,3:1; а крајем рата 1,7:1 у корист Југословенске армије.¹² Побољшање односа снага омогућило је НОВЈ /ЈА/ да изводи веће операције, да крши снагу непријатеља и да ослободи земљу. Такав пораст њених снага не би се могао ни замислити без успјеха политичке и војне стратегије НОП-а у спречавању распламсавања међунационалног рата.

Окупатор је схватио опасност од Народноослободилачке војске, па је од првих дана устанка предузимао офанзивне операције да би је уништио, као и безброј мањих борбених акција.

Од септембра 1941. до средине 1944. године окупатор је извео седам већих оперативних операција за уништење главнине НОВЈ. У њима је учествовало од 50-120.000 окупаторских војника,¹³ а трајале су од 30-75 дана.

У августу 1944. Ниемци су предузели већу операцију да разбију снаге 1. 2. 3. и 12. корпуса НОВЈ /на територији сјеверне Црне Горе и југоисточне Босне/ и да онемогуће њихов продор у Србију.

¹² Влодо Стругар: Југославија 1941-1945, Београд, 1969.

¹³ Нијесу урачунате јединице квислинга и четника.

У вријеме капитулације Италије НОВЈ је уз подршку народа разоружао око 10 њених дивизија,¹⁴ а у редове партизана ступило је око 80.000 бораца.

У јесен 1943. после капитулације Италије, НОВЈ води вишемјесечне борбе против дијелова 11 њемачких дивизија које су продирале ка обалама Јадрана.

Од септембра 1944. до краја рата јединице НОВЈ /ЈА/ воде непрекидне борбе против њемачких групација јачине око 450.000 војника.¹⁵

Југословенска армија је у завршним операцијама за ослобођење земље заробила око 200.000 њемачких војника са командантом југоистока генерал-пуковником А. Лером.

У свим југословенским покрајинама окупатор и квислинзи су предузимали на десетине регионалних операција. Навешћемо само неколико већих.

Ради гушења тринаестојулског устанка у Црној Гори фашистичка Италија ангажовала је 100.000 војника /30 дана/.

Средином 1942. године око 45.000 Нијемаца и усташа водило је битку за освајање Козаре и Поткозарја /50 дана/.

У Словенији је око 75.000 италијанских војника у другој половини 1942. године извело операцију за уништење партизанских снага у љубљанској покрајини /105 дана/.

У јулу и августу 1944. њемачке, бугарске, недићевске и четничке снаге, јачине око 40.000 војника, предузеле су офанзивну операцију у циљу разбијања и уништења четири српске дивизије на територији Топлице и Јабланице /25 дана/.

На основу непријатељских извора идентификовано је учешће 30-55 окупаторских и квислиншких дивизија на југословенском ратишту током НОР-а. Окупаторских војника било је 35-680.000.¹⁶ Релативно највеће губитке у борби трпјеле су италијанске трупе. Од јануара 1942. до марта 1943. имали су /према њиховим подацима/ 5.913 погинулих и 7.157 рањених војника у Југославији, а у периоду март-мај 1943. у Херцеговини и Црној Гори око 2.000 погинулих и рањених и око 2.000 заробљених.

¹⁴ Четници нијесу разоружали ниједну већу италијанску јединицу.

¹⁵ Од укупних снага, које су се тада бориле против војске НОП-а, четника је било 6-10%.

¹⁶ Исто, Владо Стругар.

Наведени подаци показују да је борба против окупатора непрекидно нарастала, да је окупатор био главни противник оружаним снагама НОП-а и да је борба против њега вођена током рата. То је и главни параметар који је одредио карактер НОР-а, његову антифашистичку суштину.

Ослободилачка борба народа Југославије давала је значајан допринос побједи Антифашистичке коалиције. Послије побједи западних савезника у сјеверној Африци крајем 1942. године значај југословенског ратишта све више је растао. Влада Енглеске и САД тада су се више интересовале за војна збивања на њему, односећи се према партизанском и четничком покрету на основу њиховог стварног доприноса борби против фашистичких армија. Располажући поузданим подацима, са више страна, да четници сарађују са окупатором, да је НОП главна политичка и војна снага која се бори у окупираној Југославији и да је он једина снага која може да је обнови, почели су постепено да мијењају став према њему. До радикалног заокрета дошло је на Техеранској конференцији /28. новембар - 1. децембар 1943./, на којој су Рузвелт, Стаљин и Черчил признали НОВЈ за савезничку армију и одлучили да јој пруже помоћ у оружју и ратном материјалу. Черчил је у говору у британском Парламенту 22. фебруара 1944. године, објаснио разлоге тог заокрета. Истичући да "комунистима припада част што су ударили темеље народном отпору", констатовао је да су "партизани маршала Тита једина снага која се у Југославији и сада бори против Нијемаца". Наводећи главни разлог подршке партизанским снагама, нагласио је да "ове снаге сада везују ништа мање до 13 њемачких дивизија од укупно 20, колико их се налази на Балкану.¹⁷ Черчил у свом говору није казао, али је то било знао, да је у Италији испред фронта 5. америчке и 8. британске армије било у то вријеме свега девет њемачких дивизија.

Познато је, влада западних савезника нијесу измијенили свој став према НОП-у због идеолошких или политичких разлога. Измијенили су га руководећи се првенствено властитим интересима у вођењу рата против Њемачке. Извјесно је, кад би се у Југославији водио грађански рат, западни би савезници учинили све што је у њиховој моћи да подрже четнички покрет у борби против партизанских снага. Дакле, подршка западних савезника НОВ-у Југославије увјерљиво казује о ослободилачком и антифашистичком карактеру НОР-а, који је подигао углед Југославије на долге невиђену висину.

¹⁷ Винстон Черчил: други светски рат, т. V, стр. 454.

Руководство НОП-а је са ослонцем на Совјетски Савез, успјешно одолијевало упорним покушајима западних савезника да му се политиком "компромиса" истргну из руку, остајући досљедно платформи НОБ-а.

Посматрано у цјелини, ратна пракса обезнашује и опвргава тврдње да је НОР био грађански рат.

Сарадња четника са окупатором и квислинзима

Четнички покрет Драгољуба Драже Михаиловића био је прожет и потресан противрјечностима стратегијског карактера, које су узроковале његово посрнуће и пораз.

На почетку се декларисао као патриотски покрет, а ускоро је прешао на позиције сарадње са окупатором и квислинзима.

Својим ратним програмом прокламовао је обнову Југославије, а у пракси је његова национална политика била према Хрватима и Муслиманима шовинистичко-реваншистичка, а према Македонцима и Црногорцима националистичко-унитаристичка.

Дуго је имао снажну подршку западних савезника, али је ту подршку изгубио у другој половини рата кривицом свог вођства.

Расвјетљавање ових стратешких противрјечности и објективно тумачење улоге четничког покрета сложен су задатак за младу историографију НОР-а. Методом црно-бијелог приказивања догађаја то се није могло постићи. Први који је у овој тематској области напустио такав метод био је историчар Јован Марјановић. Он је у дјелу "Дража Михаиловић између Британаца и Нијемаца" тежио да четнички покрет свестрано сагледа и нијансирано анализира.¹⁸

Централно питање ратне политике и улоге четничког покрета је његова колаборација. Главни "кључ" за расвјетљавање те сложене појаве је његова политичка и војна стратегија и њено остваривање у пракси.

Политичка и војна стратегија четничког покрета, позната као "стратегија чекања" /атантизам/ произашла је из политичких и војних услова који су наступили послје априлског слома Краљевине Југославије. Настала је, прије свега, као израз немоћи прозападно оријентисане српске грађанске класе и њене политичке елите, која у новонасталим историјским условима и околностима није имала политичке воље и снаге да се силом

¹⁸ Смрт га је претекла да ову тему докрајчи.

супротстави намјерама окупатора да сатре српски народ. Страховала је од окупаторских репресалија. Циљ "стратегије чекања" је био: створити војну и политичку организацију која ће приликом слома фашистичких сила преузети власт и успоставити стари друштвени и државни поредак, обрачунавајући се са свима који би се томе супротставили.

Четничка стратегија чекања /"још није време за вођење борбе против окупатора"/ имала је два дефекта. Први: усвојена је са проценома и очекивањем да у окупираној Југославији не може доћи до оружаног устанка - којег су се, иначе, плашили као живе ватре - и да ће се вјештим тактизирањем успоставити *modus vivendi* са окупатором. Други: очекивано је да ће цио терет ослобођења Југославије пасти на плећа савезника, а да је задатак четничке организације да у вријеме одступања окупатора узме власт и да је преда у руке избјегличке владе и краља. Тако конципирана стратегија увлачила је четнички покрет у пасивност, дефанзивност и немоћ, утирући путеве колоборацији /тајној, полујавној и отвореној/.

Чим је у љето 1941. широм земље почео устанак против окупатора, стратегија чекања је почела да се топи. Обимна чињенична грађа, одавно презентирана у дјелима Јована Марјановића, Бранка Петрановића, Јоза Томашевића, Милана Борковића и других историчара - као и бројним документима Зборника НОР-а - поуздано казује да је вођство четничког покрета раскинуло краткотрајну борбену сарадњу са партизанским снагама у Србији.¹⁹ Пошто је Д. Михаиловић још у септембру постигао договор са Недићем да удруженим снагама униште партизанске одреде, а користећи ситуацију насталу њемачком офанзивом на ослобођену територију - четничке јединице су 1. новембра 1941. почеле општи напад на партизанске снаге Ужичке републике. Народноослободилачки покрет је проглашен за непријатеља број 1, а његово уништење је назначено за главни војно-стратегијски циљ четничког покрета /стратегијски приоритет/. На том курсу је упорно и жилаво истрајавано, упркос упозорењу предсједника Југословенске избјегличке владе фебруара 1943. да је отворена сарадња са окупатором погибелна за четнички покрет. Четници су наставили борбу против НОП-а и послеје Техеранске конференције, а нијесу хтјели да крену у рат против Нијемаца иако су западни савезници то од њих одлучно захтијевали. Истрајали су, дакле, на том курсу све до посљедњег дана рата.

¹⁹ У историографским радовима више је пута цитирана изјава Михаиловића, дата Нијемцима 11. новембра 1941. у Дивцима да је борба четника против окупатора "била нужно зло како народне масе не би прешле на страну комуниста".

Идентично тумачење дао је у то вријеме и Драгиша Васић, Дражин главни политички савјетник /Никола Милановић, Драгиша Васић од грађанског бунтовника до контрареволуционара, стр. 277. и 278./.

Стратегија уништења НОП-а неминовно је одвела четничке снаге на пут колаборација, која је, иначе, у цијелом антифашистичком свијету тада сматрана националном издајом. На четничкој страни, још на самом почетку, било је извјесно да се сами не могу обрачунати са партизанским покретом. Јер, партизански покрет је био јачи од четничког у све три компоненте моћи: у политичкој, војној и моралној. Стога је четничком покрету за уништење НОП-а био нужан војнички снажан и ефикасан савезник, а то је могао тада бити само окупатор. И поред тога што је државни врх Њемачке и Италије поуздано знао да је четнички покрет инструмент британске политике - па су због тога према њему гајили подозрење и неповјерење /нарочито вођство Трећег Рајха/ - прихватили су сарадњу са њим. У темељима њихове сарадње почивао је заједнички интерес, језгро сваке политике. Главни мотив окупатора за прихватање сарадње било је њихово увјерење да ће им четници знатно олакшати уништење партизанских снага, свог главног непријатеља. Узајамну сарадњу могли су успоставити и учврстити и због тога што су обе стране биле окорјели антикомунисти.

Б. Петрановић је у више својих историографских радова опширно писао и расправљао о сарадњи четника са окупатором, користећи разнородне изворе и богати фонд чињеница. У књизи "Револуција и контрареволуција у Југославији 1941-1945". /Београд, 1983./ јасно се одредио према четничкој колаборацији, наглашавајући:

"Због ужих класно-националних интереса Михаиловић је изневјерио антифашистичку борбу од јесени 1941. године и дозволио сарадњу својих јединица и команданата са непријатељем". /књ. 2, стр.299./

"... Михаиловић је, заокупљен антикомунистичком мржњом, инспирисао колаборацију својих јединица са окупатором /истакао М.С./ ратујући у бити против Коалиције чији је члан била влада у којој је он био министар војске". /књ.2, стр. 313./

Међутим, у књизи "Србија у другом светском рату 1939-1945. године" стао је на становиште да је четнички покрет био антиокупаторски, па је покушао да ублажи и умањи одговорност Михаиловића

"Михаиловић је до краја попустио, истакао М.С./ својим командантима, толеришући им улажење у сарадњу са Нјемцима..." /стр.633/.

Улога Драже Михаиловића у превођењу четничког покрета на колаборационистички колосијек је, свакако, чворно питање. Да ли је он "инспирисао" такав стратегијски курс или је само "до краја попустио својим командантима"? У одговору на ово питање мора се поћи од улоге Д.

Михаиловића у четничком покрету. На основу документације и литературе о овој теми може се закључити да је он био ауторитативан вођа покрета. Био је креатор и непосредни организатор војне четничке организације на простору цијеле Југославије, творац стратегије "чекања"²⁰ и стратегије уништење НОП-а. Одабирао је и постављао главне четничке руководиоце и команданте, чврсто је држао у рукама везе са избјегличком владом и са западним савезницима. Ријечју, био је вођа покрета са неспорним ауторитетом све до краја рата, када је настао општи раздор у његовом вођству. Стога је неспорно да је он био иницијатор и креатор колаборације и наредбодавац за њено остварење.

Да би што више ублажио /умањио/ Дражину одговорност, Б. Петрановић на неколико мјеста у књизи казује да он "није директно сарађивао са њемачким окупатором" /стр.281. и друге/. Међутим, више чињеница које је навео у овој књизи, као и оне које су износили други историчари, оповргавају ову тврдњу.

У јуну 1941. Д. Михаиловић се повезао са квислиншком комесарском управом Милана Аћимовића, а средином јула са Управним штабом њемачког команданта Србије.²¹

Сјутрадан послје преговора са Титом у Брајићима, 28. октобра 1941. пуковник Бранислав Пантић и капетан Ненад Митровић пренијели су Дражину поруку њемачком команданту Србије да му ставља на располагање своје одреде у циљу савлађивања комунизма у Србији.²²

Много пута је објављиван документ да је Д. Михаиловић, на свој захтјев, преговарао са Њемцима 11. новембра 1941. у Дивцима, нудећи им савез за уништење партизана, тражећи од њих да им исте ноћи додијеле оружје и муницију. Истовремено је тражио да се њихове везе убудуће одржавају тајно, јер је страховао да за њих не сазна народ или британска влада.

У "Процјени ситуације" од 1. новембра 1943. команданта југоистока фелдмаршала Вајкса, која је достављена на увид Хитлеру, наводи се: "Михаиловић већ тражи везу са њемачким командама, да не би потпао под комунистичку власт".²³

²⁰ Прошло је четири мјесеца док је успоставио чвршћу везу са избјегличком владом, која је такође била ватрени присталица "стратегије чекања".

²¹ Исто, Јован Марјановић, стр.124.

²² Исто, стр. 267. Бранко Петрановић

²³ Зборник НОР-а, т. XII, кв. 3. стр. 619-629.

Опуномоћеници Д. Михаиловића-мајор Драгослав Рачић и капетан Нешко Недић и Никола Калабић водили су са Нијемцима преговоре у Тополи 11.авгста 1944. о условима за састанак Драже са Нојбахером.

У току августа и новембра 1944. Дража се четири пута састао са Рудолфом Штеркером, Нојбахеровим изаслаником, ради ускалђивања њемачко-четничких односа и сарадње,²⁴ а посебно да би отклонио последњу дозу неповјерења Нијемаца у четнике.

Цјелокупна и стварна слика о четничкој колаборацији добија се тек ако се има у виду дјелатност истакнутих четничких команданата и руководиоца широм Југославије у остварењу сарадње са окупатором и квислинзима. У књизи Б. Петрановић покушава да умањи опсег четничке колаборације. На једном мјесту каже се да је ријеч о сарадњи "једног дела Михаиловићевих одреда са окупатором" /стр. 201./ А на стр. 263. наводи се да је Михаиловић "изабрао дјелимичну коалаборацију својих одреда". Очигледно је, ове двије тврдње сугеришу као да је ријеч о колаборацији мањег дијела четничких снага. Међутим, изворни документи и чињенице објављене у историографским радовима говоре да је главнина четничких снага сарађивала са окупатором и квислинзима.

Врховно руководство четничког покрета, као и покрајинска, жељели су на почетку да сарадњу са окупатором остварују тајно. Међутим, за уништење партизанског покрета била им је потребна помоћ и непосредна подршка окупаторских и квислиншких оружаних снага, па је и сарадања са њима била све отворенија.

Д. Михаиловић је у новембру 1941. наредио да се 20 његових одреда у Србији легализују и укључе у Недићеве оружане снаге.²⁵

Почетком 1942. године четничке снаге у италијанској окупационој зони /од Шар-планине до Триглава/ ступиле су у најтјешњу отворену сарадњу и борбено садјество са окупатором и постале су веома значајан чинилац стабилности окупационог система.²⁶ Послије капитулације

²⁴ Милош Минић; Ослободилачки или грађански рат у Југославији 1941-1945, Нови Сад, 1993, стр. 146. и 147.

²⁵ Исто, Бранко Петрановић, стр. 271. Исто, Јозо Томашевић, стр. 183.

²⁶ Колика је та сарња била блиска и отворена видно је и из ових примјера: штаб генерала Блажа Буакновића, команданта Главне националне команде Црне Горе, легално је дјеловао на Цетињу 18 мјесеци; командант четничких снага западног дијела Југославије Илија Трифуновић Бирчанин и његов штаб легално су живјели и дјеловали у Сплиту.

Дубина и опсег са окупатором нарочито је видна ан примјеру четничких снага Црне Горе. Током рата оне нијесу испалиле ни један једини плотун на окупатора.

Италије четници су на овој територији сарађивали са Нијемцима на исти начин. У првој половини 1942. године скоро сви команданти четничких одреда у Босни склопили су писане споразуме са војним и цивилним валстима НДХ о заједничкој борби против НОВ-а Југославије.²⁷ Д. Михаиловић упутио је априла 1945. своју делегацију у Загреб да преговара са Павелићем о удруживању снага против НОП-а.

Усљед снажног развитка НОП-а у Србији 1943. године долази до тјешње сарадње четника и Нијемаца. Крајем године истакнути четнички команданти: Јеврем Симић, Никола Калабић, Љуба Јовановић Патак, Предраг Раковић, Михајло Чачић и Војислав Лукачевић склапају споразуме са Нијемцима.²⁸ Из текста споразума видно је да је обухваћен највећи дио територије Србије.

На састанку Михаиловића и Недића 12. августа 1944. у Ражани /близу Косјерића/ склопљен је споразум о уједињењу њихових оружаних снага. Сагласили су се да се упуте захтјев Нијемцима за помоћ у оружју и муницији за педесет хиљада бораца. Нијемци су овај захтјев дјелимично испунили.

Од средине 1944. године снаге у Србији успостављају још тјешњу сарадњу са Нијемцима, обезбјеђујући извлачење јединица армије "Е" из Грчке и повлачећи се са њима.

Најистакнутији четнички команданти и руководиоци тијесно су сарађивали са окупатором и квислинзима. У Црној Гори: Блажо Ђуакановић, Ђорђе Лашевић, Бајо Станишић, Павле Ђуришић, Душан Влаховић, Миљан Радоњић, Војислав Лукачевић, Јаков Јововић, Блажо Гојнић, Никола Бојовић, Иван Ружић, Бошко Павић /и други/. У Србији: Мирослав Трифуновић Дроња, Бранислав Пантић, Јеврем Симић, Љубо Јовановић Патак, Никола Калабић, Предраг Раковић, Драгослав Рачић, Нешко Недић, Драгутин Кесеровић, Звонимир Вучковић, Милош Глишић, Вучко Игњатовић, Војислав Туфегчић, Велимир Пилетић, Александар Саша Михаиловић, Миодраг Палошевић, Синиша Оцокољић, Вук Калаитовић, Душан У. Смиљанић, Живан О. Лазовић, Живорад Андрић, Милан Стојановић /и други/. У Босни и Херцеговини: Јездимир Дангић, Гојко Борота, Раде Радић, Урош Дреновић, Лазар Тешановић, Славољуб Врањешевевић, Вукашин Марчетић, Радивоје Керовић, Цвијетин Тодић, Саво Божић, Алекса Драшковић, Бошко Тодоровић, Данило Салатић,

²⁷ Споразуми су више пута и одавно објављивани у историографским радовима (Зборник НОР, т. XIV, кв. 1).

²⁸ Зборник НОР-а, т. XIV, кв. 3, стр. 929-939.

Петар Баховић, Милорад Поповић, Радојица Перишић, Петар Самарџић, Милан Шантић, Мутимир Петковић, Вукашин Перовић /и други/. У Далмацији и Лици: Илија Трифуновић Бирчанин, Добросав Јевђевић, Младен Жујовић, Момчило Ђујића, Радмило Грђић, Мане Роквић, Бранко Богуновић, Радован Иванишевић, Славко Бјелајац, Стево Рађеновић, Новак Мијовић, /и други/.

Улога било којег друштвеног покрета у рату мјери се његовим стварним учинком у доприносу побједи. Обиље историјске документарне грађе о ратним збивањима на југословенском простору 1941-1945. године показује да је тежиште ратних напора четничког покрета било усмјерено на уништење НОП-а, најчешће уз помоћ и подршку окупатора и квислинга. Од новембра 1941. па до краја рата главнина четничких оружаних снага дјествовала је у спрези са окупаторским и квислиншким трупама. У свим већим операцијама италијанског, њемачког и бугарског окупатора против НОВЈ учествовале су, скоро без изузетка, и четничке јединице. Окупатор им је додјеливао борбене задатке, снабдјевао их оружјем, муницијом, храном и санитетским материјалом, потпомагао их је артиљеријом и стављао им на распоалгање транспортна средства ради манервисања у борби. Поред тога, и самосталне четничке борбене акције против оружаних снага НОП-а такође су биле у интересу окупатора.

Четничка колаборација, дакле, израз је и оличење природе бића њиховог покрета и њихове политичке и војне стратегије, главно је обиљежје улоге четничког покрета у рату 1941-1945. године. То је била и трајна суштина ратне дјелатности главнине четничких оружаних снага.²⁹ Сарадња са окупатором и квислинзима негирала је и покопала првобитну намјеру и замисао утемељивача четничке организације да њихов покрет постане антиокупаторска снага.

Последњих година чине се бројни покушаји, првенствено у емигрантској литератури, да се прикрије, оправда или негира четничка колаборација. Истиче се трајна антифашистичка декалративност четничког вођства и избјегличке владе, износе подаци о повременим ситнијим четничким антиокупаторским активностима, о дјелимичном разоружању четничких јединица од стране окупатора у првој половини 1943. године. Наводи се да је међу стријељаним грађанима било и припадника равногорског покрета. Међутим, специфична тежина свих тих аргумената је сувише малена да би могла засјенити и оповрћи стварну четничку колаборацију. Може се имати разумијевања за драматичност

²⁹ Карактеристично је, а и зачуђујуће, да у обимном Општем закључку књиге Б. Петрановића /стр. 736-737/ нема ни ријечи о четничкој колаборацији.

пута четничког покрета, за злу коб појединаца који су из патриотских разлога приступили том покрету, па и за трагичне судбине појединаца из четничког вођства, али главне чињенице о четничкој колаборацији не могу се измијенити. Метастаза колаборације је разорила биће четничког покрета, дисквалификујући га у земљи и у антифашистичком свијету. Колаборација је највише допринијела да четници изгубе политичку битку у српском и црногорском народу, а потом и војну. Четнички покрет, са политички и војнички недораслим руководством на челу, историјски је поражен. Ако се дјелатност четничког покрета посматра са становишта његовог односа према окупатору и са становишта интереса народне борбе 1941-1945. године на основу обиља објективних чињеница може се поуздано тврдити да је четничка колаборација равна националној издаји.

Они који су помагали окупатора да оствари своје циљеве и који су практично јачали његове позиције-не могу се уврстити у антифашистичке снаге без обзира на то којим се разлозима то оправдало.

* * *

Карактер било којег рата његово је темељно и суштинско питање. Расправљајући на претходним страницама о том комплексном и сложеном проблему, определијели смо се за теоријско-методолошки модел и за критеријум вредновања који, по нашем мишљењу, поуздано воде ка утврђивању научне истине о карактеру НОР-а, о његовом ослободилачком и револуционарном идентитету. Срж нашег приступа и методског поступка, чији је ослонац богати фонд сигурно утврђених чињеница, оличен је у сагледавању и вредновању односа према окупатору главних актера на југословенској сцени, и то односа на дјелу, а не на ријечима. Тај однос је истинска /објективна/ мјера за утврђивање ставрне улоге учесника рата у окупираној Југославији. У тако конципираном чланку нијесмо могли улазити у све релевантне појединости насловљене теме, већ смо се усмјерили на главне одреднице, аргументе и доказе. Читалац ће, надамо се, иако разумијевања за недоречености.

Преиспитивање погледа и резултата историографије, допирање до нових сазнања и научне иновације природно су својство историјске струке. Стога би, посматрано са научног становишта, било илузорно оспоравати право историчарима да мијењају своја ранија гледишта или да бране своја научна убјеђења. Али, ипак, у сложеном и одговорном послу преиспитивања ранијих гледишта историчар не би смио да пренапрегне искуство историографије, које говори о томе да задатак историјске науке

није да рехабилитује друштвене снаге које је историја поразила, јер то никад није могла постићи због тога што се историјска прошлост не може мијењати.

Измјене у гледиштима историчара су оправдане и прихватљиве ако су поткријепљене научним разлозима и поузданим чињеницама, односно кад се нове оцјене и судови стриктно заснивају на емпиријској грађи и кад се чињенице коректно интерпретирају-првенствено кад је ријеч о тако важном питању као што је карактер рата. Па, и у том случају нови погледи и ставови морају стицати научну верификацију кроз уобичајену стручну процедуру, уз научни опрез и толеранцију према другачијем мишљењу.

Помодарство и пристраност у историографији никад нијесу били дјелотворни, нити су задобијали наклоност науке. И у мијенама историје вјерност научној истини је неопходна.

Milija Stanišić

A LIBERATION OR A CIVIL WAR

Summary

There have been notable attempts nowadays to declare the 1941-1945 Liberation War in Yugoslavia a civil war. Some Yugoslav historians join this trend, but this article confronts with their opinion.

The author believes that the war aims and war practice are major objective criteria by which the war character can be scientifically determined. This is the base on which his theoretical and methodology model is made, documented and presented to the readers.

The article is a detailed analysis of the Chetnik movement of Dragoljub Mihajlović. His collaboration with the occupier and major causes of his historical defeat are lucidly elaborated.